

УДК 336.7

УДОСКОНАЛЕННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

МАРІЯ БЕХ,*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Чортківського інституту підприємства і бізнесу Тернопільського національного економічного університету*

У статті визначено основні напрями вдосконалення платіжної системи, які дозволять прискорити платежі, мінімізувати ризики їх проведення, оптимізувати рух коштів банків на кореспондентських рахунках, спрямувати ресурси, що вивільнилися, на фінансовий ринок і, зрештою, підвищити рентабельність діяльності банків, а отже, ефективність монетарної політики.

Ключові слова: платіжно-розрахункова система, готівка, ринок платіжних карток, система електронних платежів, платіжні послуги, розрахунки.

Постановка проблеми. Останнім часом у всьому світі розвиток платіжних систем характеризувався поступовим звуженням сфери використання готівки та паперових платіжних засобів, переходом до нових платіжних інструментів та сучасних технологій платежів. Ринок платіжних карток не залишився осторонь тих процесів, які розпочалися в економіці країни.

Застосування пластикових карток у країнах із розвинутою ринковою економікою стало звичайною практикою. В Україні пластикові картки лише починають займати свою нішу на ринку банківських та торговельних послуг. Економічний ефект від упровадження й використання пластикових карток важко переоцінити. Зниження потреби в готівці може дати щорічну економію коштів Держбюджету в розмірі 60-100 млн дол. Це також дасть змогу залучити й змусити працювати ті кошти, які знаходяться нині в населення, допоможе в боротьбі з тіньовою економікою шляхом повернення до банківського обігу коштів. Для банків пластикові картки також є вигідними як нова сфера послуг, що приносить значні прибутки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж десятиріччя в платіжних технологіях відбулися істотні зміни: модернізувалися самі картки, удосконалене термінальне обладнання для їх обслуговування тощо. Провідне місце в теоретичній розробці цієї теми належить таким відомим вітчизняним економістам, як О. Береславська, О. Васюренко, В. Ганін, Р. Грищенко, О. Дубілет, Г. Єрошин, К. Маркелов, А. Михайлов, А. Максимовський, А. Мороз, І. Прокопенко, С. Пудовкіна, М. Савлук, Р. Тиркало та інші.

Аналіз досліджень та публікацій указаних авторів показав, що ринок банківських послуг останнім часом розвивається під значним впливом передових технологій. Одним із напрямів банківської діяльності, де постійне їх оновлення має вирішальне значення, є карткові платіжні технології.

Метою дослідження є виявлення основних напрямів удосконалення платіжної системи як однієї з необхідних умов забезпечення фінансової стабільності.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що перебіг подій валютно-фінансової кризи 2008 р. в Україні продемонстрував необхідність підвищеної уваги центральних банків до таких факторів монетарної стабільності, як управління потоками банківської ліквідності, стимулювання внутрішніх заощаджень та забезпечення довіри до банківської системи. Це вивело на перше місце питання, що стосуються мінімізації ризиків і підвищення ефективності платіжно-розрахункової системи (ПРС) як матеріальної основи інтенсивнішої трансформації заощаджень в інвестиції й забезпечення безперебійного процесу платежів в економіці.

Зростаюча необхідність реформування ПРС обумовлена такими факторами [1, с. 45]:

- процесами розвитку у фінансовому й нефінансовому секторах економіки, що формують нові потреби в платіжних інструментах і послугах та створюють нові можливості їх використання, а саме: поява нових банківських продуктів і послуг створює нові умови конкуренції, змінює порядок проведення фінансових операцій і збільшує доступність фінансових послуг, тим самим значно змінюючи механізм функціонування грошово-кредитної системи;

- зростаючим усвідомленням ризиків платіжної системи; забезпечуючи зв'язок між фінансовими установами й організаціями з метою ефективного переказу грошових вимог і розрахунків по платіжних зобов'язаннях, недосконала ПРС може стати каналом, яким поширюються фінансові ризики поміж фінансовими установами й ринками;

- значним рівнем відкритості економіки України та процесами входження країни в європейський платіжний простір, що активізує процеси стандартизації й уніфікації.

Фінансово-інтеграційні процеси зумовлюють збільшення кількості міждержавних угод, які збільшують обсяги розрахункових операцій. Для їх реалізації перспективними є міжнародні системи, що забезпечують здійснення платежів та розрахунків між державами. Це Європейська система центральних банків, а

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

також SEPA як єдина платіжна зона платежів у євро. Відповідно до вимог Єврокомісії і Європейського центрального банку платіжна система будь-якої країни повинна відповідати загальноприйнятим вимогам. Завдяки цьому всі учасники європейського ринку отримують додаткову можливість пропонувати сумісні картки клієнтам у масштабах Євросоюзу.

Платіжна система кожної країни має свої особливості, це пов'язано з рівнем розвитку ринкової економіки, з відмінностями національного законодавства, яке регулює структуру, функціонування та застосування платіжних систем. Саме тому поряд із національними платіжними системами існують і міждержавні платіжні системи. В Україні станом на 1 липня 2009 р. функціонувала 21 міжнародна система переказу коштів між фізичними особами без відкриття рахунку [3, с. 87]. Учасниками міждержавних платіжних систем є понад 150 банків України, АТ "Українська фінансова група", "Укрпошта". Сьогодні банки України зацікавлені в суміщенні національних та міжнародних платіжних технологій на своїх картках. Але правила міжнародних систем або повністю забороняють таке поєднання, або ускладнюють реалізацію проекту. За здійснення внутрішньодержавних операцій у національній валюті українські банки повинні сплачувати на користь міжнародних платіжних систем комісію в іноземній валюті, що негативно впливає на розвиток національних платіжних систем. Отже, якщо українські банки не змінять принципи роботи вітчизняних систем, то вони втратять у конкурентоспроможності на міжнародному ринку національних систем. Надійна й ефективна платіжна система стає важливим елементом реалізації грошово-кредитної політики, що через операції на грошовому ринку позначається на швидкості обігу коштів на банківських рахунках та його передбачуваності. Не зважаючи на суттєві переваги оновленої системи електронних платежів СЕП-2 в Україні, що ґрунтується на централізованій архітектурі оброблення платіжної та технологічної інформації та надає учасникам можливість у режимі реального часу виконувати платежі на адресу будь-яких інших учасників, зберігаються окремі проблеми, які можуть загрожувати збалансованості грошового обігу.

По-перше, це зростання ризиків ланцюжка неплатежів за виникнення будь-якої проблеми у функціонуванні єдиного центра (ЦОСЄП).

По-друге, нерівномірність надходження платежів до СЕП-2. Третина платежів надходить в останні дві години роботи СЕП - з 16.00 до 18.00 години. Це створює так звану "ситуацію платіжного затору" й підвищує ризики неплатежів. Досвід експлуатації СЕП переконує, що ні заклики НБУ, ні диференційовані тарифи не заохочують більш рівномірно надсилати платежі до СЕП. Виходячи з аналізу роботи платіжної системи, можна виділити такі недоліки на шляху ефективного процесу розвитку національної ПРС: обмежене концептуальне бачення розвитку основних елементів національної платіжної системи, що стає причиною вибіркового змін у системі, недостатньо узгодженого керівництва й довіри з боку учасників; обмежена інформація про нові платіжні потреби в економіці та наявний потенціал їх задоволення; правові, регуляторні та інші бар'єри державної політики, обумовлені несприйнятливістю до інновацій через підвищені ризики.

У період структурних трансформацій України стратегія розвитку платіжної системи має бути спрямована на чітке визначення ролі банківського сектора та НБУ в розвитку платіжної системи; ефективне плану-

вання й реалізацію реформ у сфері розвитку СЕП-2; розвиток інституційної структури, необхідної для забезпечення стабільності платіжної системи; розробку надійної та ефективної платіжної інфраструктури.

Перераховані напрями є підставою для визначення певних завдань щодо вдосконалення платіжної системи в Україні: посилення нагляду й регулювання ПРС із боку центрального банку з метою забезпечення ефективності й стабільності ринку платіжних послуг; ефективнішого управління правовими, операційними, фінансовими й системними ризиками в платіжних інфраструктурах; надання більш широкого переліку платіжних інструментів і послуг та полегшення доступу до них фінансових установ.

Слід наголосити, що розвиток СЕП-2 є комплексним процесом, який має базуватися на потребах національного фінансового сектора. Реформування СЕП-2 залежить від паралельного розвитку банківської системи, інституціональної взаємодії у сфері платіжних послуг і платіжних інфраструктур, а отже, має бути результатом спільних зусиль банківського сектора, НБУ, органів державного регулювання та інших зацікавлених сторін. У цьому контексті першочерговим завданням є чітке окреслення функцій НБУ та комерційних банків у сфері розвитку СЕП-2.

У зв'язку із законодавчо визначеною відповідальністю НБУ за стійкість національної валюти йому належить центральна роль у розвитку використання грошей як ефективного засобу платежу. НБУ може сприяти підвищенню ефективності й надійності СЕП-2 чотирма шляхами:

1) як оператор НБУ може надавати та розвивати платіжні й кредитні послуги: емітуючи готівкові гроші як безпосередній платіжний документ і депозитні вимоги як розрахунковий актив для міжбанківських платежів; виступаючи власником системно важливих клірингових і розрахункових систем, їх оператором або беручи участь в управлінні ними; керуючи розрахунковими рахунками й надаючи розрахунковий кредит для учасників системи;

2) як каталізатор: ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2 та розробляти відповідну політику; розробляти відповідні законопроекти щодо розвитку СЕП-2;

3) як орган нагляду: здійснювати моніторинг діючих і проектних ПРС, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності; проводити консультації, розробляти рекомендації та, за необхідності, стимулювати зміни дизайну й функціонування платіжної системи; розробляти свої керівні принципи щодо нагляду за СЕП-2;

4) як користувач НБУ може брати участь у клірингових і розрахункових системах з метою використання систем, власниками й операторами яких є зовнішні сторони, для здійснення й отримання платежів від свого імені або від імені своїх клієнтів, використання систем розрахунку по цінних паперах і депозитарних систем для реалізації своїх операцій; використання кореспондентських банківських послуг інших центральних банків і фінансових установ.

На нашу думку, дії НБУ щодо розвитку СЕП-2 є невід'ємною складовою його діяльності у сфері реалізації монетарної політики, що має спрямовуватися на виконання таких завдань: визначення пріоритетів і планування розвитку СЕП-2; виділення ресурсів для моніторингу стану СЕП-2, проведення аналізу й досліджень; розробка комунікаційної стратегії для підвищення коор-

динації дій у сфері розвитку СЕП-2 з іншими зацікавленими сторонами; підвищення кваліфікації експертів, які займаються проблемами розвитку СЕП-2.

Для виконання завдання розширення доступу до платіжних послуг необхідно стимулювати банки до розширення доступу до рахунків через здійснення платежів і платіжних послуг у загальнонаціональному масштабі через філіальні мережі електронного банківського обслуговування інвестування в уніфіковані системи управління рахунками, розвиток різноманітних клієнтських систем доступу; об'єднання банківських внутрішніх систем управління із системами інших банків для ініціювання й авторизації платежів клієнтів і розширення переліку роздрібних платіжних інструментів.

Ключовими напрямками розвитку системи роздрібних операційних платежів мають стати: підвищення доступності платіжних систем як протягом операційного дня, так і в просторі; розширення переліку стандартизованих паперових чи електронних інструментів, особливо інструментів кредитного переказу; підвищення безпечності та конфіденційності передачі платіжної інформації; удосконалення операційної взаємодії між пунктами роздрібною торгівлі для певних видів платіжних інструментів, зокрема між мережами платіжних карток і банкоматів.

Для розширення доступу користувачів до роздрібних платіжних інструментів через операційні системи й пов'язані з ними клірингові й розрахункові механізми необхідно активізувати процеси стандартизації інструментів, автоматизації через впровадження інформаційних технологій. Ми вважаємо, що доцільно також сприяти поліпшенню взаємодії або об'єднання операційних інфраструктур, що сприятиме економії за рахунок збільшення масштабів діяльності й зниження витрат користувача, шляхом повного впровадження загальноприйнятих міжнародних стандартів електронних платежів і програмного дизайну інфраструктури. Слід зазначити, що вирішення цих завдань має велике значення для подальшого розвитку ПРС, оскільки нові правила, процедури й маркетингові стратегії можуть у подальшому стимулювати попит на розроблені платіжні інструменти й послуги, прискорити переміщення платежів до нових механізмів ПРС. Вивчення досвіду ведення банківських операцій в інших країнах дає підстави стверджувати, що деякі країни розробили правила для клірингових палат, які забороняють здійснювати кліринг паперових платіжних інструментів на великі суми. Ці заходи мали на меті стимулювати банки до міграції платежів на великі суми із роздрібних клірингових платіжних систем до більших, надійніших та ефективніших платіжних систем. Інші країни, що створили автоматизовані клірингові палати для електронної обробки операцій, заборо-

няють здійснювати переказ паперових інструментів у процесі клірингу з метою стимулювати розвиток транзакції чеків та їх електронного представлення, а також використання електронних переказів.

Провідну роль у реалізації зазначених напрямів розвитку інфраструктури ПРС відіграє НБУ як каталізатор, стимулюючи приватний сектор й органи управління до проведення конкретних реформ. НБУ може розробити відповідні механізми кредитування для полегшення розрахунків за міжбанківськими зобов'язаннями; розробити політику надання доступу до клірингових і розрахункових послуг новим авторизованим провайдером роздрібних платіжних інструментів і послуг; сприяти розробці й розвитку технологічно нейтральних стандартів для основних роздрібних платіжних інструментів й інфраструктур для роздрібних платежів.

Для розвитку механізмів ринкової взаємодії при наданні платіжних послуг необхідною є активна діяльність НБУ щодо координації дій користувачів і провайдерів на окремих та взаємопов'язаних ринках платіжних послуг; створення умов для ефективного ціноутворення на ринку; забезпечення прозорого й ринкового інформування про платіжні інструменти та послуги; забезпечення справедливих і рівних можливостей та стимулів для участі фізичних осіб й організацій у діяльності ринків платіжних послуг [2, с. 24].

Висновки

Вирішення зазначених правових, технічних, економічних та організаційно-інституційних проблем у процесі вдосконалення НБУ і всієї банківської платіжно-розрахункової системи, на нашу думку, дозволить прискорити платежі, мінімізувати ризики їх проведення, оптимізувати рух коштів банків на кореспондентських рахунках, спрямувати ресурси, що вивільнилися, на фінансовий ринок і, зрештою, підвищити рентабельність діяльності банків, а отже, й ефективність монетарної політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Иванов П. А. Платежи в электронной коммерции / П. А. Иванов, Ю. А. Стрельченко // Деньги и кредит. - 2002. - № 1. - С. 41-47.
2. Закон України "Про банки і банківську діяльність" // Голос України. - 2002. - № 12.
3. Лук'янов В. Развитие международных платёжно-расчётных вносин та їх вплив на платіжні системи в Україні / В. Лук'янов // Банківська справа. - 2010. - № 2-3. - С. 86-95.
4. Про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міждержавних платіжних систем : Затверджено Постановою Правління НБУ від 25.09.2007 № 348. - С. 92.

М. Bekh

PERFECTION OF PAYMENT SYSTEM AS NECESSARY CONDITION OF PROVIDING OF FINANCIAL STABILITY

In the floor basic directions are certain perfections of the payment system, which will allow to accelerate payments, minimize the risks of their realization optimize motion of money of banks on correspondent accounts, to direct resources which freed oneself, to the financial market and, in the end, to promote profitability of activity of banks, and thus is efficiency of монетарної policy.

Key words: pay-calculation system cash on hand, market of payment cards, system of e-Payments, pay services, calculations.

© Марія Бех

Надійшла до редакції 22.04.2011

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.